

Nemzetiség és egyetemesség II.

A nembelihez való tudatos viszony

Eötvös soha nem tévesztette szem elől a nembelihez való tudatos viszony kérdését. Ezért tudta távol tartani magától az egocentrikus kizárólagosságra töre nacionalista ideológia torzító befolyását.

A Föld népeinek közös eredetével bizonyította az emberi nem egységét. De az emberek nemcsak eredetükben rokonok, hanem képességeiket illetően is összetartoznak, csupán képességeik fejlettségében különböznek egymástól. „A tulajdonok, melyeknek összessége az emberi nem haladását eszközölte, nem egyes népek, hanem az összes emberiség tulajdonai.”¹ Ezért a szlávok költői szelleme, a németeknek a spekulatív tudományokban elért eredményei nem jogosítják fel őket arra, hogy másoknál különböznek tartásukat. Istentől nyert adottságait minden nemzetiségnek arra kell felhasználnia, hogy különbözőségében a közös célt elérje, az individuomot (az egyéni és közösségi személyiséget) felemelje a szabadság magaslatára.

Már az *Uralkodó eszmékben* is, de még inkább a nemzetiségi kérdéssről írott tanulmányában többször utalt a nyelvtudomány eredményeire. Különösen az összehasonlító nyelvtudomány foglalkoztatta. A nyelvtudományok eredményeiből az emberi nem egysége mellett hozott fel érveket. Az egyik 1862—1863-ban keletkezett naplójegyzetében olyan nyelvtani hasonlóságokra hivatkozik, melyek az árja, uraltaji vagy a sémi nyelvekben egyaránt megtalálhatók. A nyelvek eredetét az emberi nem azonos természetes őstőneiben kell keresni — „melynél fogva eszméink közlésére készletünk”. A nyelvek analógiájával Eötvös nyilvánvaló tényként akarta elfogadtatni, hogy a nemzetiségek között a képességek dolgában lényeges különbségek nincsenek, mindenik alkalmas az értelmi fejlődésre, s így „hasonló jogosultsággal bír”.

Eötvös — ez is megkülönbözteti a kortárs ideológusoktól — a nemzetiségek egyenlőségét az ember nembeli képességeiből vezette le. A nemzetiségi különbségek a civilizációk különféleségéből keletkeztek, de az emberi nem egysége továbbra is: „egész civilizációnk talpköve.” A nemzetiségek személyisége a polgárosodással fejlődik és kerül egymáshoz közelebb. Még egyszer szükséges kiemelni, hogy Eötvös a nyelvben, folklórban megnyilatkozó népszellemet nem misztifikálta történelemformáló princípiummá.

A nemzetiség értékmagasságát is a nembelihez való tudatos viszonyulással mérte.

A Kazinczy Ferencről tartott emlékbeszédében (1859) valóságos programot nyújtott arról, hogy egy nemzetiség hogyan lehet az emberiség értékes tagja: „Oly nép, mely saját egyéniségéből kivetkezve, másokba beléolvadni képes, az emberi társaság hasznos tagjává soha nem válhatik; hasonló ez azon növényekhez, melyeket a forró égélj őserdeiben találunk, s melyek a szomszéd fát körülölelve, midőn indáikkal setét lombját látszólag dúsabbá teszik, annak csak életerejét szíják fel, hogy vele együtt porba süllyedjenek. S ezért minden népnek első feladata éppen fenntartani nemzetiségét s fenntartani saját nemzeti nyelvét, mely annak legnemesebb, legszellemibb kifolyása.”² Egy nemzetnek, midőn nemzetiségéhez ragaszkodik, legfőbb kötelessége, hogy az emberiség közös feladataiért dolgozzék. Eötvös szerint a történelemben is csak azok a nemzetiségek maradhatnak fenn, amelyek az emberiség közös céljaival is azonosulni tudnak. Érdemes az emlékbeszédéből még egy részletet idézni: „De ha, bár a jövőt sűrű fátyol takarja még, csak ha e hosszú vajúadások eredmények nélkül nem fognak maradni, és csak midőn korunk haladásában részt veszünk, midőn mint elődeink, a civilizáció nagy küzdelmeiben helyünket betöltjük, nemcsak véres csatamezőkön, hanem az értelmiségben, a tudományban és minden téren, hol a nagy civilizáció nagy harcai folynak: akkor biztosítottuk nemzetiségünket, melyet csak egy veszély fenyegethetne, az: ha annak fennmaradása az emberiség közös érdekében közönyössé válnék.”³ E beszédben oly világosan fogalmazott, hogy különösebb hozzáfűznivalója a tanulmányírónak nem lehet. Az iskolákban ezt az emlékbeszédet olvastatni kellene.

Eötvös a nembeliség álláspontjáról bírálta a nacionalista ideológiát. Elítélt minden olyan politikai, ideológiai próbálkozást, mely valamilyen felsőbbséget, kizárólagosságot sugallt, vagy az előkelő eredetre alapozta a nemzet uralmi jogosultságát.

A nacionalista ideológiával a partikularitás tudata kerül a nembeli összetartozás tudatának helyébe. Az egyén és a közösség összetartozásának érzését és tudatát a nacionalizmus azzal torzítja el, hogy a partikuláris létezés emeli a történelmi fejlődés tengelyébe. A nacionalista történeftörfogás szerint az idealizált nemzet vagy nemzetiség a legjobb tulajdonságokkal rendelkezik; eredetével és rátermettségével rászolgált, érdemeket is szerzett a vezető szerepre. Az ilyen öngazolás olyan triviális és irracionális világmagyarázatokat hoz létre, amelyek alkalmasak a tömegek megtévesztésére, mert a néppel könnyű elhitetni, hogy „a világ központja, hogy e központ körül forogjon a többi”. A modern nacionalizmus a nemzet értékmagasságát sohasem a nembelihez és a társadalmi haladáshoz viszonyítva állapítja meg, a nemzeti vagy a nemzetiség öncélúság ugyanis eleve feltételezi a kiváló képességeket, azt a „belső nemességét”, szellemi és erkölcsi erőt, amelyekhez viszonyítva a más, hasonló integrációk — nemzetek és nemzetiségek — az értékhierarchia alacsonyabb fokán helyezkednek el. Ezért hamisítja meg a fogalmakat is, és veszi elő, új köntösbe öltöztetve, az ókori vallásokra jellemző etnocentrizmust. Eötvös történelemfilozófiai és állambölcseleti szövegeiben helyesen hivatkozott az ókori civilizáció ideológiáihoz való visszatérés tendenciáira.

Mit bíralt Eötvös?

Az előkelő származás tévhitét, a nyelv szellemiségének eltúlzóit, az etnocentrikus szemléletmódot, az államnemzet ideológiáját, a tények meghamisítóit, azokat, akik azt mint „külön mesterséget gyakorolják”.

Azt az embert, aki Machiavelli *Fejedelmjét* ma írná — írja a *Gondolatok és vallomások* című kötetében —, örültnek tartanak. Vajon az olyan népképviselők, akik saját nemzetük érdekeit minden eszközzel előmozdítani akarják, nem ugyanazon elveket követik-e? Eltekintve attól, hogy irtak a *Fejedelménél* nagyobb erőszakra szólító, „meztelenebb” könyveket is, Eötvös az öncélúságot helyesen kötötte össze az amorális erőszak gátlástalan politikai alkalmazásával. Az állam centralizmusa is, ahogy azt az *Uralkodó eszmékből* megismerjük, szervezett erőszak az egyén szabadságának és a nemzetiség fejlődésének — minden egységének — az elnyomására, mert a mindenható állam iránt lojalitást, illúziókkal vagy azok nélkül vállalt engedelmesseget kíván.

Eötvös ítéletét nem kerülték el azok sem, akik az ún. tiszta származással hivatkoztak, mert bármilyen egyneműnek is tüntessék fel a francia nemzetiséget, csak csekély része dicsekedhet frank származásával. Talán egyetlen egyént sem lehet találni, akiben a hódítók tiszta vére folya. Gúnyosan írt azokról, akik azzal gyűjtöttek híveket, hogy azt állították: Homérosz eposzait szláv nyelven írta, vagy akik Athént akarták a felemelkedő nagy szláv birodalom központjává előléptetni. Módszeresen és megalapozott tudományos érvekkel bírálta azokat is, akik a nyelv- vagy államnezet elszemélyítették. Elutasította azokat, akik olyan tévhiteket terjesztettek, melyek szerint a nyelvben megnyilatkozó „nemzeti szellem” vagy a „népszellem” állandó, nem változik a történelemben, a humánus eszme pedig mint különleges nemzeti eszme valósul meg. (Így keletkeztek a „specifikus humánusok”, ahány nacionalizmus, a humánusnak annyi elferdített fogalom.)

Ennek az ideológiakritikának van egy másik, úgymond „analógiás” vonatkozása is. Eötvös *Ausztria nemzetiségeinek egyenjogúságáról* (1850) című röpiratában azt írja, hogy a kiváltságos osztályoknak és a nemzeti mozgalmaknak ugyanaz a céljuk — az uralkodás: „Mindkettőnek ugyanaz az eszme az alapja, mindkettő ugyanolyan módon lesz részese bizonyos jogoknak, és ez a mód az öröklődés elve.”⁴ Ezt a gondolatot újabban gyakran bírálják. Vajon ennek ellenére téves-e az analógia? Előljáróban csak annyit, inkább az elmondottakra emlékeztetőül, hogy Eötvös a nemzeti mozgalmak jogosságát, összeegyeztethetőségét a polgárisodás haladásával soha nem tagadta, de elítélte a nemzeti eszme eltorzítását. Ahhoz, hogy az előkelő származás idoluma és az értékes — nembeli — tulajdonságok kisajátítása mindkét ideológiának tartozéka, nem férhet kétség. A XIII. század elején nemcsak a dinasztia, hanem az egész francia genset a mitikus Priamosztól származtatták. Ideológiailag meg is magyarázták a „történetet”: akik nem követték Nagy Károlyt a mórok elleni hadjáratba, gyávák voltak, az uralkodó szolgálagra vetette őket, ezek utódai a jobbgyok, a serfek, míg a bátraké a szabadok: francs, franchises — a franciák.⁵ Ez a felfogás igazolta a nemesi natio ösiségét, történelmi jogát, kiváltságát. Egyébként Kézai krónikájában is a jobbgyok a meghódított népek vagy a megbüntetett magyarok utódai. A modern nacionalizmus a nemesi natio ideológiai örököse is. Eötvös a modern nacionalizmus — eltorzult nemzeti

eszmé — olyan vonásaira irányította a figyelmet, mely a rendi natio ideológiájának folytonosságából és újjáértelmezéséből keletkezett. Természetesen analógiáról, és nem azonosságról van szó. A partikularitás csak úgy védhető, ha értékesebbnek tüntetik fel.

A nemzetiségi kérdés rendezése

Eötvös elgondolásait a kiegyezés előtti kor nemzetiségi kérdésének rendezéséről három német nyelvű röpiratában — *Ueber die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Oesterreich* (1850), *Die Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs* (1859), *Die Sonderstellung Ungarns vom Standpunkte der Einheit Deutschlands* (1860) —, az *Uralkodó eszmékben* s főképp *A nemzetiségi kérdés* című tanulmányában fejtette ki. A naplójegyzetek — *Gondolatok és vallomások* (1862—1863) — e tanulmányok jobb megértésében segítenek.

Ausztria nemzetiségeinek egyenjogúságáról írt röpiratában első ízben fogalmazta meg, hogy miképpen az egyének elidegeníthetetlen joga képességeinek — nembeli adottságainak — fejlesztése, ugyanúgy a nemzetiséget is, mint kollektív egyéniséget, ilyen jog illeti. A nemzetiségeknek az államban egyenlő helyzetet kell biztosítani és azt törvényekkel védelmezni. Ezt a gondolatfonalat vitte tovább az *Uralkodó eszmékben* is: „Ha tehát kérdezik, miről ismerhetni meg valamely nemzetiség egyéniségét, felelet: csupán külön egyénisége öntudatáról s arról, hogy szükségét érzi ezen egyéni különbséget érvényesíteni.”⁶ A nemzetiségi jogosultságok nem egyebek a népek azon igényénél, hogy egyéniségüket jogilag és gyakorlatilag elismerjék. Eötvös állambölcséleti művében a nemzetiségi kérdés rendezését, természetesen, az állami központosítással szoros összefüggésben vizsgálta. A centralizált államokban, amint arra a mű alapgondolatából is lehet következtetni, a nemzetiségek önálló fejlődése nem valósulhat meg. Mert olyan államban, amelyben minden jognak az állam a forrása és birtokosa, illúzió, meddő próbálkozás az önálló személyiség érvényesítése. A nemzetiségi kérdés ésszerű rendezése megköveteli az állam hatáskörének korlátok közé szorítását, „s tért kell adnunk az egyes nemzetiségeknek, hogy igényeiket az államra nézve minden veszély nélkül kielégíthessék.”⁷ Ennek eszköze: a *polgári szabadságjogok* mellett az *önkormányzás elvének* alkalmazása. Egy másik princípiuma, hogy a nemzetiségek önállósulása nem rombolhatja le a történelmi jog és az egyéni jogosultság alkotmányát. Eötvös tévedett, amikor azt hitte, hogy a nemzetiségek szilárd támaszai lesznek a történelmi jognak, vagy a nemzetiséget való lelkesedés tiltakozás az állam mindenhatósága ellen.

Az *Uralkodó eszmékben* megtalálható a népek közötti *hid*, új keletű eszméjének alapgondolata is. Mivel etnikailag nincs egységes állam, s ha a nemzetiségek szabadságban, önálló fejlődésben élnek, elősegítik a szomszédokkal való jó viszony erősítését, mert „minél inkább testvérekül tekintik valamely állam lakói a szomszéd állam népessége egy részét: annál inkább kell a békés együttélés szükségét érezni, s azon szükségét, hogy összeütközések esetén a vitát fegyver nélkül igazítsák el.”⁸

Ezekben az írásokban körvonalazott elgondolásait fejlesztette tovább az ötvenes évek második felében és a hatvanas években keletkezett tanulmányaiban, beszédeiben és kisebb közleményeiben.

Egyik *Agricola* levelében (XVI. — 1858) két, látszólag egymásnak ellentmondó iránnyal, az individualizmussal és az egységtörekvéssel foglalkozott. Az egyén — az egyes ember vagy a nemzetiség — egyénisége megerősítését léte fő céljának tekintti. A másik irány — az egységtörekvés — az egyes nemzetiségeket mind közelebb hozza egymáshoz. Eötvös úgy gondolta, hogy a két irány nem semmisíti meg egymást, a technikai eszközök — közlekedés, vasutak, telegráf stb. — a válaszfalakat fokozatosan lebontják, ennek ellenére az egyéniség érzete növekedik.

Miért említem Eötvösnek ezt az írását?

A nemzetiségi irány — individualizmus — a világtörténelmi mozzanatok egyike. A nemzet vagy a nemzetiség jóléte és szabadsága másokéval is összefügg; a világfolyamatoktól elszigetelten a nemzetiségi kérdést rendezni nem lehet. Az individualitás nem áll ellentétben az anyagi civilizáció egységesítő törekvéseivel.

Eötvös vitairatában (*Felelet báró Kemény Gábor néhány szavára báró Eötvös Józseftől*) újólaj kifejtette, hogy a nemzetiségi kérdés, a történelmi jog tiszteletben tartása mellett, csak úgy rendezhető, ha a hatósági autonómia által minden egyes „nemzetiség kifejlesztése az állam körében teljes szabadságot élvez”.⁹ Ezt az elgondolást tartalmazza a nemzetiségi kérdés tárgykörében kiküldött bizottmány 1861 augusztusi jelentése is: „minden egyes nemzetiségnek, mint testületnek, szabad

egyesülés útjain kifejlődése biztosítva legyen.“¹⁰ A *Pesti Napló*ban is közölt jelentős filológiai nem tekinthető Eötvös alkotásának, mégis jelentős, mert az ő fel fogását foglalták írásba. Az országgyűlést az udvar rendelettel feloszlatta, így az érdemi tárgyalásra nem került sor.¹¹

Négyévi megfeszített munka után, 1865-ben jelent meg *A nemzetiségi kérdés* című tanulmány, a schmerlingi provizórium bukásának előestéjén. A mű Eötvös nemzetiségelméletének legrendszeresebb és legtisztább összefoglalása. Falk Mik sának írt egyik levelében a tanulmány céljára is utalt, amikor papírra vetette, hogy a nemzetiségi kérdést „egész politikánkban a legfontosabbnak tartom“. E tanulmányában Eötvös József a szabadelvű nemzetiségi politika elvi és gyakorlati alapjainak kidolgozására vállalkozott, s mint ilyen, teljesítménye páratlan az akkori Európában.

A nemzetiségi kérdés ésszerűen úgy rendezhető, ha mindkét iránynak: a politikai-történelmi és a nyelv-nemzetiségi iránynak egyaránt megfelel. Az akkori nemzetközi erőviszonyokból — a politikai eseményekből és várható alakulásaikból — arra következtetett, hogy a kis népek közös érdeke a birodalom egységének megőrzése. Ez csak úgy valósulhat meg, ha „minden egyes nyelvbeli nemzetiség igényei kielégíttetnek“.

Külön foglalkozott tanulmányában az állam szükségleteivel és a nemzetiségek követeléseivel. Megismételte az *Uralkodó eszmék*ben leírtakat, azt, hogy szükséges az állam bizonyos fokú — ipari, közigazgatási, pénzügyi, kereskedelmi stb. — központosítása, de ez nem lépheti túl az ésszerűség határait. S az olyan politika, amely a nemzetiségek rovására akarja az állam befolyását növelni, ellentétben áll a civilizáció haladásával. A polgárosodásnak az egyest — egyént vagy nemzetiséget — kell felszabadítania, jogosultságába állítania, felszabadítania a külső kényszer uralma alól. Ezután tért rá a külső kényszer megszüntetésének gyakorlati kérdéseire.

Eötvös elutasította azt a javaslatot, mely azt követelte, hogy új adminisztratív beosztással olyan közigazgatási egységek — például megyék — alakuljanak, melyekben a számbeli többség — majoritás — elve alapján a nemzetiségek nyelvhasználati és hivatalviselési joga imperatívus meg határozható legyen. A következőképpen érvelt: a többség elve kivitelezhetetlen, mert nehéz a hovatartozást megállapítani. A nemzetiségek olyan vegyesen élnek, hogy lehetetlen a határozott igazságosan megvonni; főképpen azért nem helyezte ezt a megoldást, mert ezekben az egységekben a többség előnyös befolyásra tenne szert a kisebbséggel szemben, s így a szabadság korlátozásának egyik formáját egy másikkal, a többség uralmával cserélné fel. Nem tartotta elfogadhatónak a hivataloknak nemzetiségek szerinti szétosztását, mert az nem az egyén képességeit veszi figyelembe, hanem az arányt, s ez a negatív kiválasztás előtt nyit utat, és új kiváltságokat létesít.

Nem talált Eötvösnél kedvező fogadtatásra az ország nemzetiségi területekre osztásának terve sem, mert a territoriális szervezettel az egyén politikai szabadsága veszélybe kerülhet. Az egyén újból alárendelődne egy olyan, tőle elidegeníthető szervezetnek, amely vele a nemzetiség vélt vagy valós kollektív érdekei nevében bármikor szembefordulhat. Eötvös a reformkorban szorgalmazott szabad községi rendszert és egyesülési jogot terjesztette ki a nemzetiségi kérdés szabadelvű rendezésére. A nemzetiségi kérdés megoldásában „az 1848-i törvények végrehajtása s az kívánatik, hogy közigazgatási szervezetünkben az önkormányzat elvéhez, azaz ama formához ragaszkodjunk, melyet hosszú múlt s a nemzet erkölcsi és szokásai egész létünkkel összeforrasztottak“.¹² Jól működő municipiális szervezet és egyesületek nélkül a kisebbség nem védelmezhető meg az állami kényszer befolyása ellen. Az önkormányzat azért szükséges a nemzetiségi kérdés rendezésében, mert az állam nem fog azokkal az eszközökkel rendelkezni, amelyekkel „a többségnek nemzetiségét mások rovására kiterjeszhetné“, a nemzetiség nyelvét a községek körében korlátozni tudná. Az Eötvös által elképzelt municipiális önkormányzat nem szabott volna határt annak, hogy tanácskozásaikban melyik nyelvet használják a képviselők.

E felgásban az államnyelv a közmegegyezés, az ügyintézés megkönnyítésének nyelve, és nem lehet akadálya, hogy valaki a törvényhozás tanácskozásaiban saját nyelvét ne használja, vagy a kormány a nemzetiségek nyelvén írott beadványokat ne fogadja el. Eötvös felismerte, hogy a politikai vagy a nyelvi szupremácia nem tudja megszüntetni a nemzetiségek egyéniségének öntudatát.

Eötvös a nemzetiségi kérdést — s ez lényeges vonása fel fogásának — nemcsak a polgári egyenlőség biztosításával akarta rendeztetni. Eljutott a nemzetiségek községi autonómiájáig mint olyan formáig, melyben megvalósítható a haladás irányával egybeeső politikai, nyelvi, kulturális fejlődés.

Van Eötvös nemzetiségfel fogásának egy másik vetülete is, amelyre méltatói kevésbé hivatkoznak, s ha igen, rendszerint elszigetelik a nemzetiségi kérdés ren-

dezésére tett indítványaitól és tervezeteitől. És ez a tudományokkal és az anyanyelvű oktatással kapcsolatos. Naplójában, jegyzeteiben számos gondolatot rögzített a tudományok és a nemzetiség viszonyáról. Máshol is érintettem, hogy Eötvös bírálta azt a feltevést, amely szerint a műveltség emelkedésével a nemzetiségi mozgalmak elvesztik jelentőségüket. Úgy gondolta — s ebben tévedett —, hogy azok az ellentétek, amelyek a mozgalmak között keletkeznek, a tudományok fejlődésével megszűnnek, de ezzel a nemzetiségek nem fogják elveszíteni egyéniségük érzetét: „Épp ezért minden nemzeti törekvés, amennyiben e körben mozog, józan is. Feladásához tartozik minden, de csak az, mi a kedélyben összefügg, s így az erkölcsök, a poézis. Azon általánosság, melyet a civilizáció előidéz, nem terjed ki ezekre, s bizonyos, hogy amennyiben a poézis létezni fog a jövőben, ez csak egyéni, csak nemzeti poézis lesz.“¹³ A tudomány, a poézis nemzeti jellegével ellentétben, az emberiség közös kincse, de ugyanakkor, az individuumok alkotásai, s a nemzetek, nemzetiségek — kollektív individuumok — úgy tudják a tudományok fejlődését elősegíteni, ha minél magasabbra jutnak a művelődésben: „Minden nyelv, melyben a tudomány műveltetik, egy-egy eszköz, mely által bizonyos eredményekhez könnyebben jutunk, mely ezen eszköz nélkül soha, vagy legalább csak nagy fáradságok után lett volna elérhető. A népek különböző szelleme s kedélyi tulajdonai, melyek szerint azok a tudományt felfogják, biztosítják azon sokoldalúságot, mely nélkül nagy igazságot feltalálni nem lehet, s a nemzetiségi érzet a tudományok körében is nemes versenyt idéz elő, mely minden nagy erőfeszítésnek, s így minden nagyobb sikernek feltétele.“¹⁴ Egyetlen nemzetiséget vagy nemzetet sem akart kizárni a tudományok műveléséből, mert azok eredményei a közös értégyarapodást szolgálják. Az országgyűlés egyik ülésén (1870), Jókai Mór indítványára felelve mondotta: ha az ország a tudományok felvirágoztatását akarja, létesítsen minél több társulatot, s az, hogy „magyar, német vagy román nyelven műveltetik-e, az tökéletesen mindegy; az egyik vidéken a tudományos működő társulatok fő nyelve lesz a szász, másiké lesz német, a harmadiké román, de azért ezen különböző nyelveken művelt tudománnyal gazdagodni fog az összes tudományosság kincse.“¹⁵

E felfogással és az önkormányzati elvvel összefüggésben támogatta az anyanyelvű oktatást is.

Miért szükséges Eötvös a tudomány és a nemzetiség tárgyköréhez tartozó gondolatait a nemzetiségi kérdéssel összefüggésbe hozni? Mindenekelőtt: a nemzetiségi kérdést nemcsak jogi kérdés, Eötvös sem tekintette pusztán annak. A modern társadalomban csak az a nemzetiség tudja önmagát megőrizni, amelyik a poézisben és a tudományokban egyaránt értégyarapító tevékenységet tud kifejteni. A folklóron, a hagyományon, az írásbeli kultúrán — irodalmon, tudományon — keresztül tud a nemzetiség a létét meghatározó haladáshoz felzárkózni.

A nemzetiségek egyenjogúsága és önálló fejlődése a nemzeti egység jegyében csak igazi, a többszólamiságot szavatoló demokráciában lehetséges. Ezért állította Eötvös közírói tevékenységét, állambölcseleti művét a demokratikus eszmék szolgálatába. Meggyőződéssel vallotta, hogy a dolgok „szükséges folyama“ az egyik népek a másik fölött gyakorolt uralma megszüntéséhez vezet. A szabadelvű demokráciában a nemzetiségek intézményeket hozhatnak létre — ezért fontos az eötvösi „egyesülési jog“ —, nyelvük, kultúrájuk fejlesztésére megszervezhetik önálló, az állam befolyásától védett érdekképviseletüket. A demokratikus közéletben lehetőségek nyílnak a minden irányban kifejtett kritikára, s ez a társadalmat is önmaga korrekciójára készítheti. A véleménymondás szabadsága egyén és közösség morális felelősségét erősíti. Hogy Eötvös írta, a nemzetiségek között létező különbségek nem szűnnek meg sem doktrínák, sem törvények által, s az új demokráciában, amelynek eljöveteletét a polgárosodás haladásától várta, ezek a különbségek „a dolgok természetében“ fognak gyökerezni. A dolgok természetessége a társadalmi gyakorlat motivációja s a politika indítéka a demokráciában. Az uralom, valaki vagy valami ellen van, s aminek lennie kellene, ellene és helyében válhat meg. Ezért a nemzetiségi különbségek nem az uralmi rendszerekben, hanem „a dolgok természetében“ gyökereznek.

Eötvös küszködött kétségeivel. Milyen lesz az emberiség jövője? El fognak-e tűnni a nemzetiségek az egységesülés folyamatában, vagy nem? Hajlott annak elfogadására, hogy az új gazdasági rend, amelyet az ipar, a kereskedelem befolyásának növekedése és a népek közötti kapcsolatok gyarapodása hoz magával, „az emberiség egységének eszméjét fogja maga után vonni“. Hitte, hogy a keresztény civilizációjú népek (a nyugati kereszténységre gondolt) nagy egységgé olvadnak össze. Másról meg így írt: „Teljes meggyőződésem szerint, nagy államaink kisebb, a svájciakhoz hasonló kantonokra való felosztása, melyet — talán nemzetiségek szerint — föderális kötelékek kötnek össze, de oly lazán, hogy tulajdonképp csak az egész keresztény emberiség egysége azon eszme, mely az egészet összetartja.“¹⁶

Magunkénak azt az Eötvöst érezzük, aki az emberiség jövőjét nemzetiségi sokszínűségében képzelte el, olyan demokráciában, ahol a szavak zsarnokságával, a fogalmak elferdítésével nem helyettesítik „a dolgok természetében” gyökerező egyedi szabadságot és fejlődést.

Meg kell említenem, hogy Eötvös szabadelvű nemzetiségi nézeteit a hatvanas években a nemzetiségek kedvezően fogadták, amint arról Kemény G. Gábor kutatásai tanúskodnak.¹⁷ Eötvöst az elégedettség érzésével töltötte el, hogy a nemzetiségek barátságosan fogadták a kérdés rendezése érdekében kifejtett tevékenységét. A XIX. század második felének társadalmi, politikai és ideológiai változásai nem az Eötvös által megjelölt irányt követték. Az a bizakodás, mely a Charles de Montalamberthez küldött leveléből kiolvasható — „úgy tűnik, hogy ez a számunkra annyira fontos kérdés azoknak az elveknek alapján oldódik majd meg, amelyet az én munkám védelmez” —, nem igazolódott.¹⁸

JEGYZETEK

1. I. m. III. 369.
2. Eötvös József: *Arcképek és programok*. Bp., 1975. 138.
3. Uo.
4. I. m. 484.
5. Lásd Szücs Jenő: „Nemzetiség” és „nemzeti öntudat” a középkorban. *Nemzetiség a feudalizmus korában*. Bp., 1972.
6. Eötvös József: *Uralkodó eszmék* II. 547.
7. I. m. II. 550.
8. I. m. II. 568.
9. Báró Kemény Gábor *A nemzetek fejlődéséről* címmel 1856-ban Kolozsvárott könyvet jelentetett meg, melyben bírálta Eötvös *Uralkodó eszmék* című művét. Erre Eötvös nem válaszolt. 1860-ban Kemény Gábor újabb írásban bírálta Eötvös nemzetfelfogását, az Akadémián elmondott Kazinczy-émlékbeszéd után. Eötvös erre válaszolt.
10. Eötvös József: *Reform és hazafiság*, III. Bp., 1978. 492.
11. Lásd Kemény Zsigmond nemzetiségi kérdéssről írt cikkeiről (1860—1861) Benkő Samu tanulmányát: *Korigény és erkölcsi parancs*. In: *A helyzet-tudat változásai*. Buk., 1977.
12. Eötvös József: *Reform és hazafiság* III. Bp., 1978. 445.
13. Eötvös József: *Vallomások és gondolatok*. Bp., 1977. 556.
14. Eötvös József: *Arcképek és programok*, 300.
15. I. m. 275.
16. Eötvös József: *Vallomások és gondolatok*, 468.
17. Kemény G. Gábor [szerk.]: *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből*. Bp., 1962.
18. I. m. 411.

Petkes József: Fűzfák